

EFIPIYADA ASALARICHILIK TARMOG'NING IQTISODIY TAHLILI, IMKONIYATLARI, MUAMMOLARI VA MARKETING SALOHİYATI

Rashidova Khadicha

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

ORCID: 0009-0004-3632-3239

xadicha_rashidova@tues.uz

Annotatsiya. Maqolada Efiopiya mamlakatida asalarichilik, bu sohadagi mavjud imkoniyatlar, asalarichilik mahsulotlari, bozor aloqalari va asalarichilik muammolari ko'rib chiqilgan. Efiopiyada asalarichilik amaliyoti, marketing tizimi, asalarichilik eksporti, imkoniyatlar va cheklovlar mavjudligi o'rganilgan. O'rganilgan ma'lumotlar asosida muallifning qarashlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: asal mumi, asal, tajriba, marketing tizimi, imkoniyat, muammolar, asalarichilik mahsulotlari eksporti.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЧЕЛОВОДЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В ЭФИОПИИ: ВОЗМОЖНОСТИ, ПРОБЛЕМЫ И МАРКЕТИНГОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ

Рашидова Хадича

Термезский университет экономики и сервиса

Аннотация. Аннотация. В статье рассматриваются проблемы пчеловодства, доступности возможностей, продуктов пчеловодства, рыночных отношений и пчеловодства в Эфиопской стране. В Эфиопии изучаются практика пчеловодства, маркетинговая система, экспорт пчел, наличие возможностей и ограничений. На основе изученных данных изложена точка зрения автора.

Ключевые слова: пчелиный воск, мед, опыт, маркетинговая система, возможности, проблемы, экспорт продуктов пчеловодства.

ECONOMIC ANALYSIS OF THE BEEKEEPING SECTOR IN ETHIOPIA: OPPORTUNITIES, CHALLENGES AND MARKETING POTENTIAL

Rashidova Khadicha

Termez University of Economics and Service

Abstract. The article examines the problems of beekeeping, availability of opportunities, beekeeping products, market relations and beekeeping in the country of Ethiopia. The presence of beekeeping practices, marketing system, beekeeping exports, opportunities and restrictions has been studied in Ethiopia. Based on the data studied, the author's views are described.

Keywords: beeswax, honey, experience, marketing system, opportunity, problems, export of beekeeping products.

Kirish.

Efiopiyada mamlakatda ishlab chiqarilgan asalning atigi 10% uy xo'jaliklari tomonidan iste'mol qilinadi. Qolgan 90% qismi daromad olish uchun sotiladi va bu miqdorning 80% qismi tej (Tej - Efiopiya xalqlari tomonidan geyshe daraxtining ildizlari, shoxlari va barglaridan tayyorlanadigan alkogolli ichimlik[ingl.] bo'lib, achchiq va ajoyib maza hosil qilish uchun yovvoyi asalarilarning asali va turli ziravorlar qo'shiladi. Tej an'anaviy ravishda uyda tayyorlanadigan ichimlik hisoblansada, uni Efiopiya barlaridan ham topish mumkin.) tayyorlash uchun ishlatiladi. Efiopiyada asalarichilik mahsulotlari marketingi hali ham norasmiy ko'rinishda. Ichki bozorda eng yaqin shahar/qishloq bozorlaridagi kolleksionerlar tomonidan kichik mulkdor asalarichilarning mahsulotlari arzon narxlarda sotib olinadi.

Efiopiya asalni Sudan, Norvegiya, buyuk Britaniya, Saudiya Arabistoni, Quvayt, Yaman, AQSh va boshqa Yevropa mamlakatlariga eksport qiladi; shuningdek, asal mumi AQSh, Yaponiya, Gretsiya, Buyuk Britaniya va Gollandiyaga eksport qilinadi. Asal va asal mumining eksport narxi oshib borayotgan bo'lsada, ichki bozorda asal narxi asosan xalqaro asal narxidan ancha rivojlangan bo'lib, Efiopiyada asal eksportini kamroq daromad keltirishiga sabab bo'ladi, natijada mamlakatda tejga bo'lgan talabning ortishiga sabab bo'ladi.

Shuning uchun asal eksportchilarining ko'pchiligi xalqaro asal savdosidan voz kechishdi. Biroq, takomillashtirilgan texnologiyalarning yetishmasligi, kimyoviy moddalarni qo'llash, asalari kasalligi, bozorga kirish imkoniyati, zararkunandalar va yirtqichlarning tarqalishi, yuqori narx va zamonaviy asalarichilik uskunalarning cheklanganligi, shuningdek, asalarichilik koloniyalarining ko'chishi Efiopiyada asalarichilik sohasini rivojlantirish uchun asosiy cheklovlardir. Asalarichilarning chuqur mahalliy bilimlarga egaligi asalarichilik amaliyotini rivojlantirishga, asal sifati va miqdorini yaxshilashga va boshqa turdagi asalarichilik mahsulotlari ishlab chiqarishga yordam beradi. Shuning uchun bozor tarmog'ini yaratish va ishlab chiqaruvchilar uchun axborot yetkazib berish tizimini rivojlantirish ularning foydasini oshirish orqali rag'batlantirmoqda. Shu sababli, muammolarni hal qilish, mavjud imkoniyatlardan foydalanish va marketing aloqasini yaxshilash uchun izlanishlar olib borish, asalarichilik amaliyotini kuchaytirish - kelajakda mamlakat YAIM rivojlanishida muhim rol o'ynashini ta'minlaydi.

Adabiyotlar sharhi.

Efiopiyada asalarichilikning rivojlanishida o'rmonlarning ko'pligi, uzoq davrlardan buyon asalarichilik borasida tajribalar mavjudligi va bugungi kunda dunyo bo'ylab birinchi o'ntalikdan biri ekanligi haqida Demisew (2016) o'zining asarlarida yozgan. Gezahegne (2001) asalarichilikda oz harakat bilan ko'p operatsiyalarni bajarish mumkinligini isbotlab berdi. Asalarichilikning imkoniyatlari va bu sohadagi to'siqlar, xavfli holatlar haqida Efiopiya HBRC (Holeta asalari tadqiqot markazi, 2004)ning asalarichilik bo'yicha o'quv qo'llanmasida to'liq ma'lumotlar berilgan. Asalarilarni boshqarish amaliyoti borasida bajariladigan vazifalarni Farinde, Soyebo, Oyedokan (2005) va Wilsonlar (2006) o'z tadqiqot ishlarida yoritib bergan.

Efiopiya mamlakatida ishlab chiqarilgan asalning atigi 10% aholi tomonidan iste'mol qilinishi, 90% qismi esa daromad olish uchun sotilishi va bu miqdorning 80% qismi tej tayyorlash uchun ishlatilishi masalalari Hartmann (2004) tomonidan o'rganib chiqilgan.

Fichtl, Admasu (1994), Gezahegne (2001) lar dunyoning hech bir mamlakatida Efiopiya kabi qadimiy asalarichilik mavjud emasligi haqida o'z asarlarida ma'lumot berib o'tishgan.

Gibbonning (2001) so'zlariga ko'ra, asalarichilik mahsulotlari bo'lgan asal va asal mumiga, shuningdek, asalarilarga bo'lgan talab Efiopiya xalqining madaniy va diniy hayotida ham katta rol o'ynaydi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbi maqolada iqtisodiy tahlilning analiz va sintez, taqqoslash, abstract-mantiqiy fikrlash kabi an'anaviy usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Efiopiyada asalarichilik amaliyoti uzoq yillardan beri mavjud bo'lib, mamlakat YaIM tarkibidagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 1,3 foizini tashkil qiladi. Hozirgi kunda qishloq joylardagi aholi xonadonlarining har o'ntasidan bittasi asalarilarni boqmoqda va bu faoliyat qishloq aholisining daromadlarini oshirishga katta hissa qo'shmoqda. Efiopiya Afrikadagi yetakchi asal ishlab chiqaruvchi mamlakat hisoblanib, dunyo bo'ylab birinchi o'ntalikdan biridir (Demisew, 2016). Xuddi shunday, u asal mumi ishlab chiqarish bo'yicha Afrikada birinchi va dunyoda uchinchi o'rinda turadi (MoARD, 2013). Bugungi kunda Efiopiyada asalarichilik amaliyotining to'rt xil turi mavjud (1-jadval).

1-jadval**Efiopiyada asalarichilik amaliyotining turlari.**

Efiopiyada asalarichilik amaliyotining turlari			
an'anaviy o'rmon asalarichiligi	an'anaviy hovli asalarichiligi	o'tish davri asalarichiligi	yaxshilangan asalarichilik

Manba: Fichtl va Admasu (1994) ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

An'anaviy o'rmon asalarichilik amaliyoti Efiopiyada an'anaviy asalarichilik ming yillar davomida xalq tomonidan amalga oshirilgan eng qadimgi va eng boy amaliyotdir. Bir necha million asalarichilik koloniyalari mamlakatning deyarli barcha hududlarida bir xil eski an'anaviy asalarichilik usullari bilan boshqariladi (Fichtl va Admasu, 1994). An'anaviy asalarichilik ikki xil: o'rmon asalarichiligi va hovli asalarichiligidan iborat. Ba'zi joylarda, ayniqsa mamlakatning g'arbiy va Janubiy qismlarida daraxtlarga bir qator an'anaviy uyalarni osib o'rmon asalarichiligi keng qo'llaniladi.

O'rmon asalarichilikning afzalligi shundaki, asalarilar uy hayvonlari va odamlarga zarar yetkazmaydi va asalarilar ularning atrofida mo'l-ko'l em-xashak o'simliklarini olishlari mumkin. Uning kamchiliklari - bu yaqin kuzatuvning yetishmasligi va asal yig'ish davrida asalarichi uyani daraxtdan tushirganda, bu asalarilar koloniyasiga zarar etkazishi hisoblanadi. Asalarichi uchun tunda baland daraxtga chiqish ham xavflidir (HBRC, 2004). Bunday amaliyotlarning afzalliklari quyidagilardan iborat: qurilishi juda oddiy, u yaxshilangan asalarichilik uskunalarini va malakali ishchi kuchini talab qilmaydi; uning kamchiliklari ichki tekshirish va oziqlantirishni amalga oshirishda noqulaylik tug'diradi. Ba'zi joylarda hajmi kichik uyada asalarilarning soni ko'payib ketishiga olib keladi, uni boshqarish imkoniyati yo'q (HBRC, 2004).

An'anaviy orqa hovli asalarichiligi o'rmon asalarichiligiga nisbatan yaxshiroq boshqaruv bilan ta'minlangan. Respondentlardan olingan ma'lumotlarga ko'ra, ular asalarilarni sovuq ob-havo sharoitidan himoya qilish uchun uyaning ichki qismini loy, sigir go'ngi bilan gipslashgan va tashqi qismi yomg'ir, quyoshdan himoya qilish uchun o't va bambuk niqobi ostida (hoyine) qoplangan. Bu kabi bitta sobit taroqli uyaning mahsuldorligi 7 dan 15 kg gacha hosilni tashkil etadi. Ular asalari florasiga qarab asalni yiliga 1-2 yoki 3 marta yig'ib olinishini ta'minlasada, asal ishlab chiqarish boshqa asalarichilik tizimiga nisbatan unchalik ko'p emas. An'anaviy asalarichilik asosan turli xil an'anaviy uyalar bilan shug'ullanadi. Ishlatilganligi ma'lum bo'lgan an'anaviy uyalarning eng universal turi oddiy silindrsimon turdir.

Mamlakatning ko'p joylarida nisbatan yaxshi boshqaruvga ega bo'lgan asalarichilik keng tarqalgan (Nuru, 2002). O'tish davri asalarichiligi Efiopiyada 1976 yildan beri boshlangan. Bunda Keniya tepa uyasi, Tanzaniya tepa uyasi va loy blokli uya turlari ishlatiladi. Ular orasida KTB(Keniya tepa uyasi) keng tarqalgan va mamlakatda asalarichilik bilan shug'ullanuvchilarning hammasi biladigan uyadir (HBRC, 1997). Bu uya taroqli va harakatlanuvchi ramka uyasidan ichki va tashqi qopqoqlari borligi, asal uchun alohida kamerasi borligi bilan afzal hisoblanadi (SOS, 2002).

Yaxshilangan quti uyasining ham boshqa uyalarga nisbatan afzalliklari mavjud. Unda sifatli va ko'proq miqdorda yuqori asal hosilini olish imkoni mavjud. Chunki, asalarilarning

changlatish xizmatlaridan foydalanish va asal ko'proq yig'ish uchun ularni bir joydan ikkinchi joyga o'tkazib, to'dalarni boshqarish imkoniyatlari mavjud. Boshqa tomondan, uning kamchiliklari sifatida uskunalarning nisbatan qimmatligi, malakali ishchi kuchi zarurligi va boshqa maxsus choralar ko'rilishi talab qilinishini aytish mumkin (Farinde va boshq., 2005).

Asalarilarni boshqarish amaliyoti - bu naslchilik holatini baholash uchun koloniyalarni muntazam ravishda tekshirish, gullash paytida koloniyani kengaytirish, pishgan asalni ajratish va yig'ish, bo'sh joyni qisqartirish, boqish va saqlash uchun qo'shimcha uyalar berishdir (Wilson, 2006; Hartmann, 2004). Mamlakatda asalarichilik imkoniyatlari tabiiy resurslar va inson kapitalining mavjudligi, hukumatning turli xil asalarichilik texnologiyalari paketlarini joriy etishi, asalarichilik uyushmasi muassasalariga va asalarichilik faoliyati bilan shug'ullanadigan davlat va nodavlat tashkilotlarining mavjudligi bilan bog'liq.

Mamlakat ekspluatatsiya qilinmagan ulkan nektar va Polen resurslari potentsialiga ega bo'lishi asalarichilikning yanada foydali faoliyat bo'lishini mumkinligini ta'minlaydi. Shuningdek, hozirgi kunda Efiopiya hukumati asalarichilik hududida mavjud bo'lgan suv havzasini rivojlantirish dasturini yuqori darajada qo'llab-quvvatlamogda.

Bugungi kunda turli mijozlar tomonidan ichki iste'mol va eksport uchun asalga talab ortib bormogda. Asalarichilik, turli xil agro ekologiyaga ega bo'lgan qulay muhit, mahalliy bilimlarga, ko'nikmalarga ega bo'lgan fermerlarning mavjudligi va takomillashtirilgan texnologiyalarni o'zlashtirishga va asalarichilikni hayot tarzi sifatida qabul qilishga katta qiziqish uyg'otmogda. Efiopiyada mamlakatda ishlab chiqarilgan asalning atigi 10% aholi tomonidan iste'mol qilinadi. Qolgan 90% daromad olish uchun sotiladi va bu miqdorning 80% tej tayyorlash uchun ishlatiladi (Hartmann, 2004) (2-jadval).

2-jadval

Mamlakatda yetishtirilgan asal miqdorining taqsimoti.

Mamlakatda yetishtirilgan asal miqdorining taqsimoti		
1.	Aholi tomonidan iste'mol qilinadigan asal	10%
2.	Tej tayyorlash uchun sotiladigan asal	80%
3.	Daromad olish maqsadida sotiladigan asal miqdori	10%
	J A M I	100%

Manba: Hartmann (2024) ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Ichki bozorda asal narxi asosan xalqaro asal narxidan ancha rivojlanganligi Efiopiyada asal eksportini arzonroq bo'lishiga sabab bo'ladi (Hartmann, 2004). Bu asalarichilik bilan shug'ullanadigan kompaniyalarning bir nechtasi xalqaro asal savdosidan chiqib ketishiga sabab bo'ldi. Mamlakat ichki asal bozorida tegishli tuzilish va qonuniylik yo'q. Bu ishlab chiqaruvchilarning katta va yaxshi maoshli bozorlarga chiqishi uchun bo'shliqni kengaytiradigan sabab. Shunday qilib, asalarichilik biznesi Efiopiyada mukofotlanmaydi va hatto o'z mahsuloti uchun bozorga ega emas.

Iste'molchilar asalning tobora ortib borayotgan narxini adolatsiz deb bilishadi. Mamlakatning asalarichilik uchun yuqori salohiyatiga va uning keng ko'lamli amaliyotiga qaramay, shu paytgacha mamlakatda olib borilgan asalarichilik tadqiqotlarini tavsiflash va hujjatlashtirishni qamrab olmagan. Sektorning tegishli potentsial mintaqalarga to'g'ri aralashuvi va ulardan foydalanish uchun bog'liq asosiy cheklovlar quyidagilardan iborat: asalarilar kasalligi, zararkunandalar va yirtqichlar; agrokimyoviy moddalarni beg'araz qo'llash, asalarichilik texnologiyalarining yuqori narxi, tabiiy o'simliklarning qurg'oqchiligi va o'rmonlarni yo'q qilish; asalarilarning yoqimsiz xatti-harakatlari (tajovuzkorlik, to'dalanish tendentsiyasi va yashirin xatti-harakatlar), malakali ishchi kuchi va o'quv muassasalarining yetishmasligi; ishlatilayotgan texnologiyalarning past darajasi; asalarichilik mahsulotlarini yig'im-terimdan keyin yomon boshqarish va marketing cheklovlari. Ammo bu muammolarning barchasi mamlakatning barcha hududlari uchun cheklov hisoblanmaydi.

Efiopiyada ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan. Ular asosida asalarichilik imkoniyatlarining qay darajadali, asalarichilik mahsulotlari, bozor aloqalari va Efiopiyada asalarichilik muammolari ko'rib chiqilgan. Hozirgi kunda o'nta qishloq xonadonidan bittasi asalarilarni boqmoqda va bu faoliyat qishloq aholisining daromadlarini oshirishda katta hissa qo'shmoqda. Efiopiya Afrikadagi yetakchi asal ishlab chiqaruvchisi va dunyo bo'ylab birinchi o'ntalikdan biridir (Demisew, 2016).

Afrika mamlakatlari ichida Efiopiya asal marketingi va asalarichilik mahsulotlarini sotishda eng ko'p tajribaga ega hisoblanadi. Mamlakat yiliga 500 000 tonna asal va 5000 tonna asal mumi ishlab chiqarish imkoniyatiga ega. Ammo hozirgi vaqtda mamlakatning yillik asal va asal mumi ishlab chiqarishi mos ravishda 53 680 va 3 658 tonnaga baholandi. Bu mamlakatni Afrikadagi eng yirik asal ishlab chiqaruvchilardan biriga va dunyo bo'ylab to'rtinchi yirik asal mumi ishlab chiqaruvchiga aylantiradi. Efiopiya asalarichilik an'analari ega bo'lgan dunyodagi kam sonli mamlakatlardan biri bo'lib, xalqaro bozorlarga asal va asal mahsulotlarini yetkazib berish imkoniyatiga ega.

Efiopiyada asalarichilik imkoniyatlari hozirda Efiopiya Yevropa tomonidan asal eksport qilishga ruxsat berilgan uchinchi mamlakat ro'yxatiga kiritilgan. Bugungi kunda Efiopiya jahon bozoriga eng yirik asal mumi eksportchilaridan biri hisoblanadi. Yiliga o'rtacha 270 tonna asal mumi eksport qilib kelgan.

3-jadval

2011-2016 yillarda asal va asal mumi eksporti (Tekle, 2018)

Mahsulot turi	Yillar						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	olti yil ichida jami
Asal (tonna)	520,3	876,7	839,6	742,4	681,2	592,6	4252,8
Asal mumi (tonna)	380,5	367,1	385,0	334,7	520,4	267,7	2255,4

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, Efiopiya 2011-2016 yillar oralig'ida o'rtacha 520 tonnadan 593 tonnagacha asal, 380 tonnadan 268 tonnagacha asal mumi eksportini amalga oshirgan.

2023 yilda Efiopiya taxminan 585 000 dollarlik tabiiy asalni eksport qildi. 2023 yildagi Efiopiyaning asosiy eksport bozorlari Norvegiya, Buyuk Britaniya va Shvetsiya bo'ldi. Buyuk Britaniya Efiopiyaning eng yirik xaridori hisoblanadi.

4-jadval

2023 yilda Efiopiyaning "tabiiy asal" eksporti

T/R	Davlatlarning nomi	Bahosi (AQSh dollari)
1.	Birlashgan Qirollik	86 000
2.	Yaponiya	8230,00
3.	AQSh	7910,00
4.	Isroil	5800,0
5.	Belgiya ulushi	15 00,0
6.	Kanada	259,0
7.	Koreya	190,0
8.	Keniya	77,0
9.	Shveytsariya	58,0
10.	Shri Lanka	33,0
	Jami	108 557

Manba: trendeconomy.com ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, "Tabiiy asal"ning eksport qiymati Efiopiyada 2023 yilda 108557 dollarni tashkil etdi. 2023 yilda asal eksporti bo'yicha Birlashgan Qirollik Efiopiyaning eng yirik xaridori bo'lib, xaridlari 86 ming aqsh dollarni tashkil qildi. Bu Efiopiyaning asal eksportida 78 foiz qismini tashkil qiladi. Yaponiyaga 8,230 ming aqsh dollariga teng bo'lgan asal

mahsuloti eksport qilinadi va bu 7,44 foizni tashkil qiladi. Shuningdek, Amerika qo'shma shtatlari va Isroil davlati ham Efiopiyaning ancha yuqori ulushga ega bo'lgan eksportchisidir.

Qadimgi Misr ierogliflarining ma'lumotlariga ko'ra, asrlar davomida Misrga asal va asal mumi manbai sifatida Habashiston (Efiopiyaning qadimgi nomi) eksporti bilan tanilgan. Dunyoning hech bir mamlakatida Efiopiya kabi qadimiy asalarichilik bo'lishi mumkin emas. Bundan tashqari, xalqaro asalarichilik muzeyidagi eng qadimgi savat uyasi Efiopiyaga tegishli (Fichtl va Admasu, 1994; Gezahegne, 2001).

Asalarichilik yengil ish bo'lgani uchun uni ayollar, keksa erkaklar va nogironlar qilishlari mumkin. Bundan tashqari, u kam mehnat talab qilganligi sababli, uni yarim kunlik va yon chiziq faoliyati sifatida bajarish mumkin. Asalarichilik isrof qilingan gulchang va nektar kabi resurslardan foydalanishga yordam beradi. Asalarilar yo'qligida inson bu resurslardan foydalana olmaydi. Asalarichilik ekinlarni yetishtirish va chorvachilik uchun mos bo'lmagan joylarda, masalan, tepaliklar va eskarpmentlar (uzun, tik nishab, ayniqsa platoning chetida yoki turli balandlikdagi yer uchastkalarini ajratib turadigan joy) da olib borilishi mumkin. Asal va asal mumi kabi asalarichilik mahsulotlari tez buzilmaydi va ularni uzoq vaqt davomida tashish va saqlash mumkin va ularning narxi mavsum davomida juda o'zgarib turmaydi. Asalarichilikni kam yoki umuman yo'q yer bilan boshqarish mumkin, chunki asalarilar har qanday joyda yem-xashak olish masofalarida yem-xashak olishlari mumkin va bu yerni intensivlashtirish uchun, shuningdek yer yetishmaydigan joylarda foydalidir. Asalarichilik ekinlar hosildorligi sifati va miqdorini oshirishda foydalidir va asalarilarni samarali changlatish xizmatlari orqali biologik xilma-xillikni saqlashga yordam beradi. Mamlakat nafaqat agro-iqlimiy jihatdan xilma-xil, balki o'simlik va hayvonot resurslarining turli turlari, shu jumladan asalarilar irqi uchun ham xilma-xillik markazidir.

Asalarichilikning takomillashtirilgan amaliyoti zamonaviy asalarichilik usullari yordamida asalarilarga zarar bermasdan, mavsumdan-mavsumga maksimal asal hosilini olishga qaratilgan. Zamonaviy harakatlanuvchi ramka uyasi bir-birining ustiga qo'yilgan aniq to'rtburchak quti uyalaridan (uya tanalari) iborat. Qutilar soni mavsumiy ravishda asalarilar soniga qarab o'zgaradi. Efiopiyada taxminan 5 turdagi harakatlanuvchi ramka uyalari 1970 yildan beri joriy qilingan. Milliy smeta asosida, ko'char ramka uyadagi sof asalning o'rtacha hosildorligi 15-20kg/yil, va ishlab chiqarilgan mumi miqdori asal hosilining 1-2% bo'ladi. Biroq, potentsial hududlarda 50-60 kg gacha hosil olinishi ham mumkin.

Asalarichilikning mahalliy bilimlari asalarichilardan asalarichilarga o'tib kelmoqda. Shuningdek, asalarichining tajribasi va asalarichilik faoliyatidagi ta'siriga qarab bir joydan boshqa joyning asalarichilik tajribalari farq qiladi. Asalarichilardan asalarichilikni qanday boshlaganliklari haqida so'rovnomaga o'tkazilganda, taxminan 98,3% asalarichilar asalarichilik to'dalarini tutish bilan boshlaganligi va atigi 1,7% ularning oilasidan meros orqali boshlaganligi ma'lum bo'lgan.

Efiopiya asali nafaqat rangi, ta'mi va sifati, balki ishlab chiqarilgan miqdori va asal mintaqasi va turiga qarab farq qiladigan yig'im-terim mavsumi vaqti bilan ham farq qiladi. Asalni yig'ishning ikkita asosiy davri bor: pasttekisliklarda va midlandlarda noyabrdan dekabrgacha va baland tog'larda apreldan maygacha. Biroq, ushbu yirik yig'im-terim davrlaridan tashqari, turli xil agroekologiyalarda asalarichilik yem-xashaklari va yog'ingarchilikning mavjudligiga bog'liq bo'lgan ko'plab kichik yig'im-terim davrlari ham mavjud. Asosan, noyabr va dekabr oylari sariq asal uchun, aprel va may oylari janubi-g'arbiy va janubi-Sharqiy tog'lardan oq asal uchun; va asalning quyuq jigarrang navlari uchun fevral, mart, may va iyun oylari qulay yig'im vaqti hisoblanadi. Bu bozor zanjiri bo'ylab asalni uzluksiz yetkazib berish imkoniyatini nazarda tutadigan har xil vaqtda har xil turdagi asalni yig'ish va yetkazib berish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Yig'ilgan asalning chastotasi va miqdori mavsumiy koloniyalarni boshqarish amaliyotiga qarab, asalarilarning asosiy yem-xashaklarining gullash holatiga va zamonaviy asalarichilik va boshqalar soniga qarab o'zgarib turardi.

Oktyabr, noyabr va dekabr oylari asal oqimining asosiy mavsumi va yilning yig'im-terim davri sifatida qabul qilindi, chunki bu davr yilning asosiy gullash davri hisoblanadi. May, aprel va iyun oylari yilning ikkinchi asal oqimi mavsumi, yig'im-terim davri sifatida qaraladi. Birinchi asal yig'ish davrida asosiy sabablar gullaydigan ekinlarning mavjudligi bo'lsa, ikkinchi davrda evkalipt daraxtining potentsial gullash qobiliyati hisoblanadi.

Efiopiyada asalarichilik uchun imkoniyatlar tabiiy resurslar va inson kapitalining mavjudligi, hukumatning turli xil asalarichilik texnologiyalari paketlarini joriy etishi, asalarichilik uyushmasi muassasalariga va asalarichilik faoliyati bilan shug'ullanadigan davlat va nodavlat tashkilotlarining mavjudligi va inson kapitalining mavjudligidadir (WEEMA, 2016).

Efiopiyada an'anaviy asalarichilar ancha yaxshi mahalliy bilimga ega. Hukumatning sektorni rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlari kambag'allikni kamaytirish va eksport tovarlarini diversifikatsiya qilish strategiyalaridan biri sifatida asalarichilik sub'ektlarini rivojlantirishga e'tiborni oshirdi. Davlat va xususiy sektor, shuningdek, nodavlat tashkilotlar (NNT) tomonidan olib borilgan so'nggi tashabbuslar asalarichilik sub-sektorining potentsialidan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash va zamonaviy uyalarini joriy etish va targ'ib qilish orqali uning umumiy raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan. Mamlakatda asal, asalari hayoti va mahsulotlari uchun xavfli kimyoviy moddalarni ro'yxatga olish va nazorat qilish sxemasini tuzish bo'yicha Farmonlar, "Asalarichilik resurslarini rivojlantirish va himoya qilish" to'g'risidagi e'lonlar mavjud (Gebremedhn, 2015).

Efiopiya ISO standartlariga mos keladigan asal va asal mumi standartlarini ishlab chiqdi. Efiopiya 2008 yildan beri Yevropa komissiyasi tomonidan asal va asal mumini eksport qilishga ruxsat berilgan uchinchi mamlakat sifatida ro'yxatga olingan bo'lib, 2009 yildan beri Efiopiya har yili asal namunalarini yig'ish va Yevropa Ittifoqi tomonidan tan olingan laboratoriyalarga yuborish va tahlil hisobotini taqdim etish uchun katta miqdorda mablag' sarflamoqda.

Respondentlarning taxminan 97% o'z mahsulotlarini uy iste'moli uchun saqlab qolgan holda sotishgan. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, asal ishlab chiqarish asalarichilik bilan shug'ullanadigan kichik fermer xo'jaliklarining umumiy pul daromadlariga taxminan 50% hissa qo'shadi. Ularning asosiy xaridorlari-Tej pivo ishlab chiqaruvchilari va yaqin bozorlardagi o'rta savdogarlardir.

Ba'zi hududlarda asalarichilar o'zlari duch keladigan bozor muammolarini yengish uchun marketing kooperativlarini tuzadilar. Kooperativlar o'z a'zolaridan xom asal yig'ib, yarim qayta ishlangan asalni qayta ishlash kompaniyalari va ommaviy hamda chakana sotib oladigan boshqa vositachilarga sotadilar. Biroq, ko'p hollarda kooperativlarda to'g'ri yig'ish, saqlash va tashish imkoniyatlari yo'q. Shuning uchun asal sifatiga putur etkazishadi. Shuningdek, ular raqobatbardosh bo'lishda past biznes konsepsiyasiga ega (bozor ma'lumotlarini yig'ish va tahlil qilish, narxlash, reklama va boshqalar.). Butun ichki asal bozorida tegishli tuzilish va qonuniylik yo'q. Bundan tashqari, bozordan tashqariga chiqaradigan kontrabanda kabi muammolar mavjud. Ko'p hollarda asalni soxtalashtirish ishlab chiqaruvchilar uchun ham, qonuniy xaridorlar va sotuvchilar uchun ham asabiylashtiruvchi omil bo'lib kelgan.

Xulosa va takliflar.

Efiopiya turli xil ekologik va iqlim sharoitlari tufayli Afrikadagi eng xilma-xil flora va faunaning uyidir. Uning o'rmonlari va o'rmonzorlarida ozuqa qidiradigan asalarilarga ortiqcha nektar va Polen beradigan turli xil o'simlik turlari mavjud. Ideal iqlim sharoiti va gul resurslarining xilma-xilligi mamlakatga 10 millionga yaqin asal asalari koloniyalarini saqlashga imkon beradi, ulardan yetti millioni fermerlar tomonidan mahalliy asalari uyalarida saqlanadi, qolganlari o'rmonlarda yovvoyi koloniyalar sifatida mavjud. Bu mamlakatni Afrikada eng yuqori asalarichilik zichligiga ega mamlakat qatorida ko'rsatadi. Efiopiya, asalarichilik koloniyalarining eng ko'p soniga va floraning ortiqcha asal manbalariga ega bo'lib, Afrikada asal va asal mumining yetakchi ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi. Asalarichilik asal, mum va boshqa

uyalar mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun tabiiy nektar va polendan foydalanadigan muhim qishloq xo'jaligi sohasi bo'lib, ular kichik mulkdor fermerlarning daromadlariga katta hissa qo'shadi. Bugungi kunda o'simliklar gullarining taxminan 7000 dan ortiq turlari mavjud bo'lib, ularning ko'plari asalarilar uchun ozuqa manbai bo'lgan o'simliklardir.

Efiopiyada asalarichilik boshqa dehqonchilik tizimlari qo'llanilishidan ancha oldin an'anaga aylangan. Efiopiyada asalarichilik sektorining iqtisodiy salohiyati katta. Asalarichilik fermer asalarichilarga yashash farovonligini oshirishga yordam beradigan ko'plab afzalliklarga ega. Boshqa qishloq xo'jaligi faoliyati bilan taqqoslaganda asalarichilikning nisbiy afzalliklari quyidagicha qayd etilgan: ekinlarni yetishtirish va chorvachilikdan farqli o'laroq, asalarichilik hududning ekologik muvozanatini buzmaydi, aksincha bu ekologik toza faoliyat. Asalarichilik boshqa qishloq xo'jaligi faoliyati bilan resurslar uchun raqobatlashmaydi. Demak, u bilan birlashtirilishi mumkin.

Shunday qilib, Efiopiyada mamlakatlarning barqaror rivojlanishi uchun asalarichilikning qashshoqlikni kamaytirish, barqaror rivojlanish va tabiiy resurslarni saqlashga qo'shgan hissasi mamlakatning amaldagi hukumati tomonidan tan olingan va ta'kidlangan. Mahalliy asalarichilik bilimlarining asosiy yo'nalishlari-mahalliy materiallardan uyalar qurish, to'dalarni ovlash; uyani fumigatsiya qilish, asal va to'dalar mavsumini aniqlash, asalning turli xil dorivor qadriyatlarini, asal va asalari florasini aniqlash va soxta asalni aniqlashdan iboratdir.

Efiopiya Afrikaning ulkan salohiyatga ega bo'lgan eng yirik asal ishlab chiqaruvchisi, ammo uning tabiiy asal eksporti muammolarga duch kelmoqda, shu jumladan qiymatning pasayishi, xalqaro standartlarga rioya qilmaslik va kuchli ichki bozor raqobati. Ko'pgina ishlab chiqaruvchilar xalqaro oziq-ovqat xavfsizligi standartlariga javob bermaydilar (HACCP va ISO kabi), bu eksport salohiyatiga to'sqinlik qiladi. Kuchli ichki talab ko'pincha yuqori narxlarni ta'minlaydi, eksportchilarni xalqaro bozordan uzoqlashtiradi. Ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotishda texnik yordamning yetishmasligi, shuningdek, qadoqlash imkoniyati yetarli emas.

Jahon bozoridagi mavqeini yaxshilash uchun Efiopiya sifat muammolarini hal qilishi, tadqiqot va ishlanmalarga sarmoya kiritishi, kuzatuvchanlikni oshirishi, qadoqlashni yaxshilashi va qiymat zanjiri va xalqaro xaridorlar bilan mustahkam aloqalarni o'rnatishi kerak.

Mamlakatda asalarichilik mahsulotlarining xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlash uchun mustahkam sifat nazorati choralari va kuzatuv tizimlarini amalga oshirish kerak. Ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash va yangi asalarichilik mahsulotlarini ishlab chiqish uchun tadqiqot va ishlanmalarni rivojlantirish kerak.

Kichik mulkdorlar va fermerlarga texnik yordam va siyosiy yordam ko'rsatishga e'tibor qaratish, global bozorlarga kirish uchun potentsial xaridorlar bilan marketing harakatlarini va aloqalarini kuchaytirish lozim. Shuningdek, hamkorlikni rivojlantirish masalasida asalni sotish zanjiridagi turli manfaatdor tomonlar o'rtasida mustahkam hamkorlik va aloqalarni rag'batlantirish lozim.

Adabiyotlar/Jumepamypa/References:

Demisew W (2016) *Beekeeping in Ethiopia Country Situation Paper Presented to 5th ApiExpo Africa Held in Kigali, Rwanda from 21st to 26th, Held in Kigali, Rwanda* p. 1-32.

Farinde A, Soyebo K, Oyedokan M (2005) *Improving farmers' attitude towards Natural Resources*

Fichtl R, Admasu A (1994) *Honeybee Flora of Ethiopia*. Margraf Verlag, Germany, p. 43-50.23.

Fichtl R, Admasu A (1994) *Honeybee Flora of Ethiopia*. Margraf Verlag, Germany, p. 43-50.

Gebremedhn B (2015) *Honeybee production systems in Kewet District of Amhara, Ethiopia*. *Livestock Research for Rural Development* 27(5)

Gibbon P (2001) *Agro-Commodity Chains: An Introduction*, Speech to ODI, Summer Meetings Series.

Gezahegne T (2001) *Marketing of honey and beeswax in Ethiopia: past, present and perspective features*. In: *Proceedings of the third National Annual Conference of the Ethiopian Beekeepers Association (EBA), Addis Ababa, Ethiopia*, p. 78-88.

Hartmann I (2004) *The management of resources and marginalization in beekeeping Societies of South West Ethiopia*. Paper submitted to the conference: *Bridge Scales and Epistemologies*, Alexandria p. 1.

HBRC (Holeta Bee Research Center) (1997) *Beekeeping Training Manual* (unpublished), HBRC, Holeta, Ethiopia

HBRC (Holeta Bee Research Center) (2004) *Beekeeping training manual*. Holeta, Ethiopia.

Mengistu A (2011) *Pro-poor value chains to make market more inclusive for the rural poor: Lessons from the Ethiopian honey value chain*. Danish Institute for International Studies, Copenhagen, Denmark, Europe, p. 35-50.

MoARD (2013) *Ministry of Agriculture and rural development annual report*.

Nuru A (2002) *Geographical races of the Honeybees (Apismellifera L.) of the Northern Regions of Ethiopia*. Ph.D.dissertation. Rhodes University, Department of Zoology and Entomology, South Africa, pp. 265.

SOS (Save Our Soul) (2002) *Beekeeping Manual*. SOS Sahel, UK Bahir Dar, Ethiopia.

Tesfaye B, Begna D, Eshetu M (2017) *Beekeeping Practices, Trends and Constraints in Bale, South-eastern Ethiopia*. *J Fisheries Livest Prod* 5: 215.

WEEMA International (2016) *Brought Clean Water to People Living in Mudula, Ethiopia*. Available on WEEMA International.

Wilson R (2006) *Current Status and Possibilities for Improvement of Traditional Apiculture in Sub-Saharan Africa*. *Livestock Research for Rural Development* 18(8): 111.